

Har Sovjetmetoder förstört våra barns studiemotivation?

Svenska Dagbladet den 22 juni 2017

Var och en är salig på sin egen tro brukar det heta. Är det någon tro som frälst de svenska skolpolitikerna de senaste decennierna så är det "New Public Management" (NPM), att ekonomiska drivkrafter används som styrmedel i skolan och att skolor konkurrerar med varandra om elever.

Trots att det var Socialdemokraterna som först införde marknadsreformer i den svenska offentliga förvaltningen i slutet av 1980-talet har sådana reformansatser, inom forskningen och i den politiska debatten, ensidigt framställts som ett marknadsliberalt projekt. Mycket riktigt var det Moderaterna som införde skolkonkurrensen, exempelvis.

Men vad det pratas mindre om är hur politiska reformer av det här slaget i själva verket bygger på bristande förståelse för hur marknadsekonomin fungerar.

Detta kan vi upptäcka genom att läsa den tyske filosofen och nationalekonomen Wilhelm Röpke.

I boken "A humane economy" (1960), som först publicerades i USA, förklarar Röpke vad som är hemligheten bakom marknadsekonomin oöverträffade framgång, nämligen den dubbla funktion som konkurrensen får i en fri ekonomi med ett minimum av politisk styrning.

Konkurrensen uppmuntrar då dels till ökad ansträngning och produktivitet, och dels blir den avgörande för att fasa ut illa fungerande produkter och verksamheter.

I en planekonomi, däremot, kan bara den ena aspekten av konkurrens existera, den som handlar om att öka produktiviteten. I Sovjetunionen och i de forna Öststaterna gjordes, enligt Röpke, försök att dra nytta av detta. Statliga verk "decentraliserades" och tvingades att konkurrera med varandra, men eftersom den fria konkurrensens förmåga att driva fram förbättringar helt saknades i planekonomierna blev det meningslöst – eller till och med inhumant.

Enligt Röpke tillämpades piskan och moroten hänsynslöst i denna "socialistiska marknadsekonomi", vilket eventuellt ökade produktiviteten men var till förfång för verklig kvalitet och för människors drivkrafter att göra ett bra arbete. Processen blev viktigare än resultatet.

I Sovjetunionen och i andra planekonomier föreställde man sig alltså att det var möjligt att reducera marknadsekonomin och konkurrensens krafter till vad Röpke benämnde en "psykologisk teknik" för att höja produktiviteten.

Utan jämförelser i övrigt ligger denna föreställning mycket nära marknadsreformerna som har ägt rum i skolan och i andra delar av den offentliga sektorn. De har på ett liknande sätt byggt på antagandet att konkurrens är en sorts teknik som enkelt kan överföras till offentliga verksamheter i förbättringsbehov, och att den spontana urvalsmekanism som existerar på den fria marknaden kan ersättas med olika slags proteser, till exempel ekonomiska incitament.

I min forskning har jag undersökt vad införandet av en sådan hybridmodell i den svenska skolan har fått för följder för moraliska drivkrafter bland skolor, lärare, elever och föräldrar. Vad jag har kommit fram till är att både skolornas motivation till att lära ut kunskaper och elevernas studiemotivation har underminerats av politikernas försök att dra nytta av konkurrensens fördelar.

Det främsta exemplet är friskolereformen som genomfördes 1992 och som tillät vinstdrivande företag och andra privata aktörer att starta skolor på samma villkor som kommunala skolor.

Det förutsattes av Moderaterna att kvaliteten på utbildningen och nivån på elevernas kunskaper skulle öka om bara skolor fick konkurrera med varandra om elevernas "skolpeng", den ekonomiska ersättning som skolorna får av kommunen för varje elev. Men på en avgörande punkt reglerades konkurrensen: skolor förbjöds att ta ut avgifter för att erbjuda elever en bättre utbildning. Detta innebär i praktiken att den enda möjligheten för skolor att öka sin vinst är att attrahera så många elever som möjligt.

Samtidigt gav Moderaterna lärarna på de enskilda skolorna full frihet att själva sätta betyg och man införde dessutom en läroplan, Lpo94, vars syn på vad eleverna behövde lära sig lämnade fältet i stort sett fritt för en helt subjektiv betygssättning. Detta, förenat med att Socialdemokraterna 1994 införde en betygstrappa som enbart skulle vara ett urvalsinstrument till högre studier och inte också en belöning för hårt arbete, banade vägen för att skolor skulle konkurrera på helt andra områden än utbildningens kvalitet.

Mycket riktigt började friskolor tidigt att erbjuda höga betyg i utbyte mot en liten arbetsinsats. Detta skapade sedan starka incitament för elever och föräldrar att välja fristående skolor, eftersom betygen är inträdesbiljetten till de högre stadierna. Även de kommunala skolorna hade skäl att anpassa sig till denna utveckling om de ville få del av skolpengen.

Resultatet är att genomsnittsbetygen för svenska elever har förbättrats kraftigt sedan 1990-talets slut samtidigt som elevernas kunskaper under en lång följd av år har försämrats i internationella mätningar såsom Pisa-undersökningarna.

Att det förhåller sig på det här sättet i skolan har med stor sannolikhet förstört många elevers inre studiemotivation. Eftersom man inte behöver goda kunskaper för att ta sig vidare i skolan är det inte rationellt att anstränga sig. Samtidigt har lärarna reducerats från kunniga ämnesexperter till ett slags "poängsättare" som ofta befinner sig under stark press från eleverna och deras föräldrar och skolledningarna att dela ut höga betyg.

Tvärtemot vad både moderata reformivrare och deras kritiker förmodligen har föreställt sig, har man i skolan alltså skapat en falsk förespegling av konkurrens. Man har bejakat konkurrens enbart som en psykologisk sporre och givit skolor incitament att fuska. Paradoxalt nog påminner detta i hög utsträckning om gamla planekonomiers konstlade försök att införa "konkurrens" och de absurda följder som det kunde få.

Johan Wennström